

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه ادبیات و زبان فارسی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

بررسی و تحلیل حماسه و ایثار در شعر شاعران معاصر

(قیصر امین پور، سیدحسن حسینی، علیرضا قزوه، سیمین دخت وحیدی و سیده کاشانی)

استاد راهنما:

دکتر طاهره خوشحال دستجردی

استاد مشاور:

دکتر محسن محمدی فشارکی

پژوهشگر:

علی جعفر مومنی

بهمن ماه 1390

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته ی زبان و ادبیات فارسی

علی جعفر مومنی

تحت عنوان

بررسی و تحلیل حماسه و ایثار در شعر شاعران معاصر

(فیض‌امین پور، سیدحسن حسینی، علیرضا قزوه، سیمین دخت وحیدی و سیده کاشانی)

در تاریخ ۱۳۹۰/۱۱/۱۲ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی... به تصویب نهایی رسید.

امضا

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر طاهره خوشحال دستجردی با مرتبه ی علمی دانشیار

امضا

۲- استاد مشاور پایان نامه آقای دکتر محسن محمدی فشارکی مرتبه ی علمی استادیار

امضا

۴- استاد داور داخل گروه دکتری د. مرتضی هاشمی با مرتبه ی علمی استادیار

امضا

۵- استاد داور خارج از گروه دکتر مرتضی رشی‌دی با مرتبه ی علمی استادیار

امضا

امضای مدیر گروه

دکتر حسین آقا حسینی

چکیده:

جنگ تحمیلی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی باعث شد تا شاعران و نویسندگان، برای به تصویر کشیدن جانبازی های رزمندگان قلم به دست گیرند و فصلی نو را در شعر و ادبیات فارسی رقم زنند .

اگر چه این شعرها در ابتدا رنگ و بوی شعار داشت اما دیری نپایید که شعر دفاع مقدس جایگاه خود را پیدا کرد و می توان گفت این دوران از پربارترین و ارزشمندترین دوره های ادبی ایران به حساب می آید.

در شعر دفاع مقدس برجسته ترین و پرکاربردترین مفاهیمی که به کار فته است «حماسه و ایثار» است این دو مفهوم که در بیشتر اشعار دفاع مقدس به چشم می خورد مانند دو شاخه گره خورده و جدا ناشدنی از درخت انقلاب اسلامی سربرآورده اند. شاعران این دوره نه تنها حماسه و ایثار را در وزن و قالبی خاص، بلکه در تمام قالبها و وزنها سروده اند. آنچه مسلم است از حماسه گفتن و شعر حماسی سرودن تنها مختص شاعران مرد نیست، بلکه در این میان زنان شاعری هستند که با حضور در جبهه ها و با به تصویر کشیدن حماسه و ایثار رزمندگان پا به پای مردان و گاه جلوتر از آنان حرکت کرده اند.

این تحقیق کاوشی برای تحلیل و بررسی حماسه و ایثار در شعر شاعران دفاع مقدس است که خود در جبهه ها حضور داشته اند و از نزدیک شاهد حماسه ها و ایثار گری های رزمندگان بوده اند.

در این رساله، شعر انقلاب به دو دسته تقسیم شده است که با تقسیم بندی هایی که تاکنون صورت گرفته متفاوت است. در این پایان نامه سعی برآن شده تا علاوه بر تحلیل و بررسی شعر شاعران این دوره نقدی بر اشعار آنها نیز نوشته شود و همچنین مقایسه ای بین اشعار این شاعران داشته باشیم تا جایگاه شعر و شاعری آنان در شعر و ادبیات دفاع مقدس روشن شود.

کلید واژه ها : حماسه، ایثار، شعر معاصر، دفاع مقدس.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: طرح تحقیق
1-1-1-1.....	1-1- تبیین مساله پژوهشی.....
2-1-2-1.....	2-1- اهداف تحقیق.....
2-1-3-1.....	3-1- فرضیات و پرسش ها.....
2-1-4-1.....	4-1- پیشینه تحقیق.....
3-1-5-1.....	5-1- روش تحقیق.....
	فصل دوم: کلیات
4-1-2-1.....	1-2- دوره پهلوی اول.....
7-2-2-2.....	2-2- دوره پهلوی دوم.....
11-3-2-3.....	3-2- نگاهی به جریانهای سیاسی، اجتماعی انقلاب اسلامی.....
13-4-2-4.....	4-2- ادبیات پایداری.....
15-5-2-5.....	5-2- شعر دفاع مقدس (جنگ).....
16-6-2-6.....	6-2- تعاریف شعر انقلاب (جنگ، دفاع مقدس، دفاع ارزشها).....
17-6-2-1.....	1-6-2- تعریف شعر جنگ.....
17-6-2-2.....	2-6-2- تعریف شعر دفاع مقدس (از دیدگاه حسینی).....
18-6-2-3.....	3-6-2- تعرف شعر دفاع مقدس (نگارنده).....
18-6-2-4.....	4-6-2- تعریف شعر دفاع از ارزشها.....
18-7-2-7.....	7-2- ویژگیهای شعر انقلاب.....
19-8-2-8.....	8-2- مضامین شعر انقلاب.....
19-8-2-1.....	1-8-2- تفاخر و تکریم.....
19-8-2-2.....	2-8-2- شخصیت های اساطیری و مذهبی.....
20-8-2-3.....	3-8-2- شهید و شهادت.....
20-8-2-4.....	4-8-2- حماسه.....
21-8-2-5.....	5-8-2- دلتنگی و حسرت.....
21-8-2-6.....	6-8-2- آرمانگرایی و آرزو.....
21-8-2-7.....	7-8-2- بشارت و پیروزی.....
21-8-2-8.....	8-8-2- وطن.....
22-8-2-9.....	9-8-2- اعتراض.....
22-8-2-10.....	10-8-2- انتظار ظهور.....
23-8-2-11.....	11-8-2- عاشورا.....

عنوان	صفحه
2-8-12- امام خمینی (ر.ص)	23
2-8-13- عرفان	23
فصل سوم: حماسه و ایثار	
3-1- تعریف حماسه	25
3-1-1- انواع حماسه	26
3-2- ایثار	27
3-2-1- معنای ایثار	27
3-2-2- مصادیق ایثار	27
3-2-3- ایثار در شعر دفاع مقدس	28
فصل چهارم: نگاهی به قالبهای شعر دفاع مقدس	
4-1- غزل	30
4-2- شعر نو و شعر سپید	31
4-3- مثنوی	32
4-4- رباعی و دوبیتی	32
4-5- چهارپاره	33
4-6- قصیده	33
4-7- غزل مثنوی (مثنوی غزل)	33
4-8- غزل محاوره ای	34
فصل پنجم: بررسی حماسه و ایثار در شعر شاعران دفاع مقدس	
5-1- قیصر امین پور	35
5-1-1- زندگینامه قیصر امین پور	35
5-1-2- آثار امین پور	35
5-1-3- مختصری درباره ی شخصیت و شعر امین پور	36
5-1-4- بررسی و تحلیل حماسه و ایثار در شعر امین پور	37
5-2- سید حسن حسینی	58
5-2-1- زندگینامه و آثار حسینی	58
5-2-2- مختصری درباره آثار حسینی	59
5-2-3- بررسی حماسه و ایثار در شعر حسینی	62
5-3- علیرضا قزوه	88
5-3-1- زندگینامه	88
5-3-2- آثار علیرضا قزوه	88

عنوان	صفحه
5-3-3- مختصری در باره شعر قزوه.....	89
5-3-4- بررسی حماسه و ایثار در اشعار قزوه.....	94
5-4-4- حماسه زنان دفاع مقدس.....	112
5-5-5- سیمین دخت وحیدی.....	115
5-5-1- زندگینامه وحیدی.....	115
5-5-2- آثار وحیدی.....	116
5-5-3- ام الشعراى شعر انقلاب	116
5-5-4- مختصری درباره اشعار وحیدی.....	117
5-5-5- بررسی حماسه و ایثار در شعر وحیدی.....	122
5-6-6- سپیده کاشانی.....	133
5-6-1- زندگینامه سپیده کاشانی.....	133
5-6-2- آثار کاشانی.....	134
5-6-3- مختصری درباره شعر و شخصیت کاشانی.....	134
5-6-4- بررسی حماسه و ایثار در شعر کاشانی.....	136
نتیجه گیری	153
منابع و مأخذ	155

پیشگفتار

جنگ تحمیلی شهریور 1359، انقلاب اسلامی ایران را وارد عرصه تازه ای از مقاومت و پایداری کرد. این مقاومت و پایداری زمینه ای برای خلق ادبیات مقاومت و پایداری فراهم ساخت. اما بر کسی پوشیده نیست که آنچه پایداری و مقاومت مردم ایران را در برابر دشمنان نمایان ساخت پیش از اینکه صورتی از قالبهای نوین ادبی داستان، فیلمنامه، نمایشنامه و رمان باشد به شکل شفاهی در سرودها، مرثی و شعارها تجلی پیدا کرد. شعارهایی از قبیل:

جنگ جنگ تا پیروزی

حسین حسین شعار ماست

شهادت افتخار ماست

می جنگیم، می میریم

سازش نمی پذیریم

بعد از این سرودها و شعارهای شفاهی بود که شاعران و نویسندگان دست به قلم بردند و به توصیف رشادتها و جانبازیهای رزمندگان و شهیدان پرداختند.

شعر دفاع مقدس اگرچه در ابتدا رنگ و بوی شعار داشت اما کم کم مفاهیم و مضامین تازه و بکری به آن وارد شد که در هیچ دورانی از ادبیات فارسی سابقه نداشته است.

مفاهیم و مضامینی چون حماسه و ایثار که به شکلی تازه و نو در ادبیات انقلاب اسلامی تجلی پیدا کرد.

حماسه و ایثاری که تفاوت زیادی با حماسه های گذشته داشت. حماسه ای که تنها در بحر متقارب است و در وزن مثنوی نمی گنجد بلکه مفاهیم حماسه و ایثار تمام قوالب شعری این دوره را فراگرفته است.

حماسه ای که نه به خاطر نام و به خاطر جاه و مقام بلکه تلفیقی از حماسه و ایثار و عرفان است.

این رساله بر آن است که حماسه و ایثار را در شعر پنج شاعر انقلابی که خود در جبهه های جنگ حضور داشته و از نزدیک جانبازی رزمندگان را نظاره گر بوده اند، مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

شاعرانی چون قیصر امین پور، سید حسن حسینی، علیرضا قزوه، سیمین دخت وحیدی و سپیده کاشانی که هر کدام آثار قابل توجه و ماندگاری را در زمینه ادبیات پایداری و مقاومت خلق کرده اند.

این پایان نامه در پنج فصل تدوین شده است که به قرار زیر است:

فصل اول: طرح تحقیق

فصل دوم: این فصل به دوره پیش از انقلاب اسلامی یعنی دوره ی پهلوی اول و پهلوی دوم پرداخته شده است. در همین فصل به جریان های سیاسی، اجتماعی دوران انقلاب اسلامی، تعریف های مختلفی که از شعر انقلاب ارائه شده و همچنین ویژگی های آن پرداخته شده است.

فصل سوم: در این فصل مختصری درباره حماسه و ایثار و تعریف هایی که در این باره ارائه شده، آمده است.

فصل چهارم: در این فصل قالبهای شعر دفاع مقدس مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل پنجم: در این فصل حماسه و ایثار در شعر پنج شاعر برجسته تحلیل شده و و جایگاه آنان در شعر دفاع مقدس مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

فصل اول:

طرح تحقیق

1-1- تبیین مسئله پژوهشی و اهمیت آن:

از سال 1359 تا 1367 جنگ هشت ساله ای به ایران تحمیل شد و باعث شد تا ایرانیان رشادتهای زیادی برای پاسداری از استقلال وطن، و آزادی آن از قید استعمار بیگانگان از خود نشان دهند. بر همین اساس این رشادت ها و پاسداری ها با نام دفاع مقدس یاد می شود و این برای ایرانیان یادآور مقاومت و ایثار و شجاعتی است که بوسیله آن یکبار دیگر ثابت کردند که اجازه ی دست اندازی حتی به اندازه وجبی از خاک ایران را به هیچ کس نخواهند داد.

چه در طول سالهای دفاع مقدس و چه بعد از آن افراد بسیاری با نوشتن مطالبی همچون شعر، خاطرات و ساخت فیلم و سریال این دوران طلایی و کم نظیر را در اذهان زنده نگه داشته اند.

در این میان شاعران در جلوه گر ساختن ابعاد مختلف دفاع مقدس نقش مهمی بر عهده داشتند. و بسیاری از این شاعران به دو جنبه حماسه و ایثار توجه خاصی نشان داده اند.

با وجود گستردگی جنبه های حماسه و ایثار از طرف شاعران؛ تحقیق ژرف و همه جانبه ای در این خصوص انجام نگرفته است و در اکثر منابع، مولفان فقط در اندیشه ی جمع آوری شعرها و خاطرات و ... رزمندگان بوده اند و تاکنون نقد و تحلیل شایسته ای بر اشعار آنها صورت نگرفته است.

نگارنده در این تحقیق بر آن است که شعر شاعران را در ارتباط با مسائل سیاسی، اجتماعی و اعتقادی مورد بحث یا شرح و تحلیل قرار دهد و نقش جنگ و انقلاب اسلامی را در به وجود آمدن این اشعار بیان کند.

همچنین به نقد و بررسی شعر شاعران؛ و تحلیل جنبه های حماسه و ایثار در شعر شاعران دفاع مقدس پرداخته شود.

2-1- اهداف:

- تبیین واقعیات حماسه و ایثار در شعر شاعران مورد بررسی
- آشنایی بیشتر با تاثیر انقلاب اسلامی در شعر شاعران
- بررسی روح ایثارگری و حماسی رزمندگان در پدید آمدن شعر بعضی از شاعران دوران دفاع مقدس (از جمله امین پور - قزوه - وحیدی و...)
- تبیین نقش سروده های حماسی در پیشبرد انقلاب و حفظ روحیه مقاومت و ایثار در رزمندگان دفاع مقدس

3-1- فرضیات و پرسش ها

- آیا عوامل اعتقادی در گرایش شاعران به سرودن این نوع اشعار تاثیر داشته است؟
- آیا شاعران بعد از انقلاب؛ سطحی نگر بوده اند یا عمق واقعیت های جنگ و مقاومت را دریافته اند؟
- این سروده ها در پیشبرد و حفظ انقلاب اسلامی نقش مهمی بر عهده داشته است؟
- آیا این اشعار در حفظ روحیه حماسی و ایثارگری رزمندگان موثر بوده است؟

4-1- پیشینه تحقیق:

- براساس یافته ها می توان دریافت که آنچه در زمینه دفاع مقدس نگاشته شده است جمع آوری مجموعه شعرها و یا جمع آوری خاطرات ایشان است و کسی بصورت جدی به بررسی حماسه و ایثار در مورد اشعار شاعران جنگ نپرداخته است. از جمله این آثار می توان به مجموعه های زیر که در حد جمع آوری اشعار است اشاره کرد:
- مجموعه شعر «گل، غزل، گلوله» از بیگی حبیب آبادی: این مجموعه تنها شعرهای دفاع مقدس را جمع آوری کرده است و هیچ نقد یا تحلیلی بر این اشعار نیاورده است.
- کتاب «حماسه های همیشه» از بیگی حبیب آبادی (1382): این کتاب در سه جلد به چاپ رسیده است و به جمع آوری شعر شاعران دفاع مقدس پرداخته و زندگی نامه آنها را به طور مختصر بیان کرده است.
- کتاب «گزیده شعر جنگ و دفاع مقدس» از حسینی: این مجموعه تنها شعرهای دفاع مقدس را جمع آوری کرده است، و گاه نقد کوتاهی بر شعر شاعران نوشته شده است.
- کتاب «نقد و تحلیل ادبیات انقلاب اسلامی» از دکتر اکبری: این مجموعه به جمع آوری شعرهای دفاع مقدس پرداخته است و شعر شاعران را از نظر ترکیبات و منسجم بودن مورد بررسی قرار داده است.

- مجموعه شعر «همیشه های هنوز»(1388): این مجموعه نیز مانند دیگر مجموعه های یاد شده تنها شعرهای دفاع مقدس را جمع آوری کرده است.

1-5- روش تحقیق:

در این پژوهش روش تحقیق کتابخانه ای و اسنادی است و در مراحل ذیل انجام شده است.

- جستجو در فهرست و کتاب شناسی ها و مقالات
- جمع آوری منابع
- یادداشت برداری
- انتخاب شرح مناسب و یا در صورت لزوم ارائه معنی مناسب
- تدوین پایان نامه

فصل دوم :

کلیات

2-1- دوره پهلوی اول:

«پس از اینکه رضاخان در سال 1305 تاجگذاری کرد، پس از عصر صفوی توانست با ابزارهای وسیع مدیریت و نظم و سلطه؛ که همان دیکتاتوری محض بود جامعه را اداره کند. (آبراهامیان، 1377:124)

« رضاخان براساس اصل تمرکز به اداره امور پرداخت، با تکیه بر ارتش انتقامی را از مخالفین شروع کرد که به اعدام، زندان و تبعید افراد انجامید، ایلات و عشایراسکان گزیدند وانگلیس نیز به اجرای این سیاست علاقه مند بود. مجالس مقننه بر حسب تمایل دیکتاتور تشکیل گردید. اراضی بسیاری از فئودالها و خانها مصادره و به رضاخان اختصاص یافت، و بزرگترین مالک کشور شد» (مدنی، 1369:236)

او برای تضمین قدرت مطلق خود روزنامه های مستقل را تعطیل کرد، و احزاب سیاسی را از بین برد. آبراهامیان در کتاب ایران بین دو انقلاب درباره رضاخان چنین می نویسد:

«با آنکه رضا شاه هرگز طرح قاعده مندی برای نوسازی یا مدرنیزاسیون کشور ارائه نداد، تز عمده ای نوشت، سخنرانی های مهمی ایراد نکرد، و وصیتی از خود برجا نهاد، اما اصلاحاتی انجام داد که هر چند قاعده مند نبود، ولی نشان می دهد که وی خواهان ایرانی بود که از یک سو رها از نفوذ روحانیون، شورش عشایر، و اختلافات قومی؛ و از سوی دیگر دارای مؤسسات آموزشی به سبک اروپا، زنان متجدد و.... باشد» (آبراهامیان، 1377:124)

اما بر کسی پوشیده نیست که رضاخان، جز مذهب گریزی و مذهب زدایی، کشف حجاب و دنیانگری و قدرت طلبی چیزی در ذهن نداشت. او در کشتن مخالفان هیچ ابایی نداشت و آنها را به راحتی تبعید یا سرکوب می کرد. «برخوردها شاعران و نویسندگان و شکنجه و قتل و... جدی تر و مخوف تر شده بود. اگر شاهان قاجاری بجز

محمد علی شاه که بسیار بی پروا بود و در برخورد با مخالفین بعضی جوانب را رعایت می کردند، رضاخان از کشتن مخالفین هیچ پروایی نداشت. برای او شاعر و عامی و تحصیلکرده هیچ تفاوتی نداشت» (ندیم، 167:1382) رضاشاه سعی داشت در ایران تحول ایجاد کند، اما روحیه ی دیکتاتوری او، و تکیه ی او به تشکیل نظام و وابستگی شدید به کشورهای غربی، بیشتر موجب اصلاح در امور نظامی گردید. او برای به اجرا درآوردن سیاست تمرکز قدرت به اقدامات اقتصادی پرداخت، که تاسیس خط راه آهن یکی از مهمترین این اقدامات بود. اصلاحات رضاه شاه در اصل فاصله ی طبقات محروم با طبقات سرمایه دار را بیشتر کرد. وزمین داران بزرگ بیشتر از این اصلاحات سود بردند، و کشاورزان و قشر محروم جامعه از این اقدام ضرر زیاد کردند. سیاست رضا خان در برابر روحانیت شیعه نیز، حکومت را بیشتر تضعیف می کرد.

یکی دیگر از تصمیمات رضا شاه تضعیف روحانیت شیعه بود. او در اوایل حکومت، خود را مسلمان متعصب معرفی کرد، چون به این مسئله واقف بود که هر کس راهی غیر از مذهب را انتخاب کند موفق نخواهد شد. بنابراین برای فریب مردم، تظاهر به پایبندی به دین و مذهب می کرد. به زیارت عتبات می رفت مدال مولای متقیان را به گردن می آویخت، در ماه محرم در دسته های عزاداری شرکت می کرد و گل بر سر می ریخت. پس مردم در اینکه او حامی و پشتیبان مذهب و مبلغ آن است تردید نداشتند. اما هنگامی که به سلطنت رسید معلوم شد که این کارها برای عوام فریبی بوده است. و دیری نپایید که رضا خان ماهیت خود را نشان داد و بین او و روحانیت فاصله افتاد. در جلد اول کتاب تاریخ سیاسی معاصر ایران، دکتر مدنی، در باره ی اقداماتی که رضا خان برای تضعیف روحانیت انجام داده، چنین می نویسد: ((آداب مذهبی را خلاف تجدد می دانست، لباس روحانیت را خلاف رویه ی مملکت شناخت، محاضر شرعی را به محاضر رسمی تبدیل کرد و کم کم روحانیون را از اموری که داشتند برکنار کرد تمایل رضاشاه به از بین بردن روحانیت در واقع به این جهت بود که از سوابق مبارزه آنها در نهضت تنباکو و نهضت مشروطیت، مخالفت با قرارداد 1919 م و هم در انقلاب 1920 م عراق آگاهی داشت و استعمارگران انگلیس مخصوصا در قضیه تنباکو و انقلاب عراق مستقیما خود را در برابر روحانیون، ناتوان احساس کرده بودند و کوشش داشتند دیگر مجالی به دخالت آنها در سیاست داده نشود. و این بود که تفکیک دین از سیاست را یک اصل قرار دادند.)) (مدنی، 243:1361)

شعر نیز مانند دیگر هنرها محبوس بود و از آن آزادی برخوردار نبود و شیوه دیکتاتوری بدون کمترین تخفیف در هر زمینه ای اجرا می شد. اگر چه شاعرانی مثل عشقی و فرخی و بهار و نسیم شمال هنوز همان حرارت وحدت زبان را داشتند و با استبداد رضا شاهی مخالف بودند و بارها به زندان افتادند، عشقی و فرخی را به قتل رساندند و نسیم شمال را به جنون متهم کردند و به دیوانه خانه فرستادند. دکتر علایی در باره ی شعر این دوره چنین می نویسد:

«آنچنان دیکتاتوری در کشور حاکم بود که شاعران یا به شیوه قصیده سرایان و غزل سرایان گذشته شعر می سرودند و در بند زلف و وصف معشوق بودند یا به توصیف نوآوری های ظاهری تمدن غرب مانند سینما، هواپیما، اتومبیل و... که ظاهراً حکومت نیز انچنین اشعاری را می پسندید، می پرداختند». (علایی، 1387: 52)

و بودند شاعرانی که به خاطر منفعت حکومت رضا شاهی را مدح می گفتند. مثل وحید دستجردی، صادق سرمد، همام همدانی، افسر و... در حقیقت دوره رضاخانی نه تنها به جریان شعر کمکی نکرد بلکه به جرأت می توان گفت یکی از دوره هایی که در آن شعر به جایی نرسید و ساکن و ایستا ماند همین دوره رضاخانی بود. همچنان که در کتاب جریان شناسی شعر انقلاب آمده است:

«در تمام دوران رضاشاه (16 سال) فقط یک مجله معتبر نوپرداز به نام موسیقی و چهار مجموعه شعر نو از دو شاعر منتشر شد». (علایی، 1387: 53)

نیما یوشیج در تمام دوره رضا شاه در انزوا به سر می برد و به دنبال تجربه اندوزی برای تحول جدید در شعر بود و تنها در اواخر حکومت رضا شاه چند قطعه از اشعار خود را چاپ کرد.

اگر چه در این دوره برخی از نمادهای ظاهری، نشان مدرنیزه بودن کشور است، و از دوران مشروطه آغاز شده بود مانند رواج صنعت چاپ و مطبوعات، ورود خارجیان به ایران که البته در پی بدست آوردن خواسته های خود بودند، بازگشت تحصیل کردگان به فرهنگ کشور و ترجمه آثار شاعران و نویسندگان اروپایی و... سرعت بیشتری گرفت؛ در مجموع می توان گفت دوره رضاخانی دوره اختناق و خفقان و ایستایی شعر بوده است. از شاعران این دوره به خوبی دریافت می شود که حتی نفس شعر سیاسی در این دوره به گوش نمی رسد. پس از این دوره است که بعضی از جریانهای شعری شروع به حرکت می کند و جریانهایی که در دوره رضاخانی فلج شده بود دوباره جانی تازه می گیرد و به حرکت در می آید و به صورت جدی اعلام موجودیت می کند.

در نیمه دوم دهه بیست، رضاشاه زیر فشار انگلیسی ها در ذهن ایرانیان وجهه خوبی نداشت، همین امر، و موقعیت سنجی آلمانها و کوشش آنها برای نفوذ اقتصادی و سیاسی در ایران باعث تثبیت موقعیت آلمان در ایران شد. نقش آلمانها در ایجاد راه آهن سراسری و خط ارتباط دریایی و هوایی با ایران در اواخر دهه بیست آنها را به هدف و خواسته هایشان بیشتر نزدیک کرد.

«در اواخر دهه بیست آلمان در بین کشورهای خارجی، بزرگترین رقم تجاری با ایران را داشت. به طوری که نزدیک به نیمی از تجارت خارجی ایران در این زمان با آلمان بود. و همین روابط نزدیک با آلمان موجبات سقوط رضا شاه را فراهم ساخت. با شروع جنگ جهانی دوم، سیاست جدید رضا شاه به هیچ وجه با سیاست های انگلیس و آمریکا همراه نبود و ایران با دشمن اصلی آنها روابط بسیار نزدیک ایجاد کرده بود.

زمانی که نیروهای آلمانی در سال 1914 وارد خاک شوروی شدند آلمانها می خواستند از ایران به عنوان پایگاهی برای مقابله با شوروی استفاده کنند و نیروهای متفقین نیز به ایران به عنوان جاده تدارکاتی به روسیه نیاز داشتند. ابتدا انگلیسی ها و روس ها با ارسال یادداشتی برای دولت ایران خواستار اخراج آلمانی ها از کشور شدند و

هنگامی که رضاشاه در اجرای این درخواست تعلل کرد در 25 اوت همان سال نیروهای مشترک روس و انگلیس وارد خاک ایران شدند فشار این نیروها موجب کناره گیری شاه از قدرت در شهریور 1320 شد. و به جای او پسرش محمدرضا به سلطنت رسید». (ندیم، 1368:143)

2-2- دوره پهلوی دوم

اشغال ایران توسط انگلستان و شوروی در شهریور 1320 ه.ش با از بین بردن استبداد، حکومت شانزده ساله پر از ظلم و دیکتاتوری رضاخان به پایان رسید و همان کسانی که وی را به قدرت رسانده بودند با خواری و ذلت وی را از قدرت برکنار و پسر ناتوان و بی تجربه ی او به نام محمدرضا در بیست و دو سالگی با حمایت قوای اشغالگر «شوروی، انگلیس، آمریکا» و تلاش های تعدادی از دولت مردان درباری بر تخت نشست. محمدرضا پهلوی که بر مسائل سیاسی تسلط نداشت و در اداره امور کشور تجربه ای نداشت. در سیاست ایران دخالتی نمی کرد و امور کشور را به بیگانگان، بخصوص ، شوروی ، آمریکا و انگلیس سپرد ، و دوران تلخ تاریخ ایران شروع شد. در کتاب «تحلیلی بر انقلاب اسلامی» چنین آمده است: «تکیه این رژیم بر رضایت قدرتهای بیگانه بویژه انگلیس و آمریکا بود. نفوذ انگلیس و به تبع آن آمریکا در دستگاه اداری نظامی و حتی پلیس مخفی عمیق و غیر قابل انکار بود. از طرف دیگر شاه تاج و تخت خود را مدیون آنها دانسته و دوام و بقای آن را نیز وابسته به حمایت آنها می دید» (محمدی، 1376:85)

در این دوران تحت حمایت روسیه حزب توده در ایران پایه گذاری شد و در 15 بهمن 1327 به بهانه حادثه ترور ناموفق شاه این حزب، غیر قانونی اعلام شد و سران آن دستگیر و به زندان افتادند. در این دوره انتشار بسیاری از روزنامه ها متوقف شد.

نخست وزیر مصدق به سوی طرد بیگانگان در حرکت بود که آمریکا طی کودتای 28 مرداد 1332 به رهبری سرلشکر زاهدی اوضاع کشور را در دست گرفت، و اوضاع اقتصادی ایران از قبل بدتر شد و انگلیس به نفع آمریکا از منافع خود در ایران دست کشید و عقب نشینی کرد و این بار آمریکا برای ایران دایه مهربان تر از مادر شد!

مسئله نفت عاملی شده بود برای توجه و درگیری قدرتهای بیگانه و استعماری، بخصوص آمریکا و انگلیس در ایران و همین صنعت نفت بر مسائل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و حتی ادبیات تأثیر گذاشت. می توان گفت که بعد از آنهمه سخت گیریهای رضاخانی چندین نشریه ادبی شروع به کار کردند و زمینه پیشرفت و شکوفایی شعر را ایجاد کردند.

بیشتر پژوهشگران و تذکره نویسان بر این باورند که از لحاظ آزادی های سیاسی، اجتماعی؛ در تاریخ ادبیات ایران تحولی ایجاد شد اما «نباید از نظر دور داشت که وجود این آزادی های ظاهری ، ناشی از تغییر شیوه حکومت در برخورد با مقوله ادبیات است» (علائی، 1387:54)

چرا که با توجه به دگرگونی هایی که در ذهن مردم نسبت به دوره گذشته اتفاق افتاده بود امکان ادامه همان روش دیگر معقول نبود پس این نوع شیوه تغییر یافت.

شاعران این دوره با بیداری ای که نتیجه تجربه آنها نسبت به مطالعه ی سرگذشت دیگر کشورها بود حاضر نبودند به مدح گویی بپردازند و شاعرانی که این روش را پیش گرفته بودند انگشت شمار بودند.

حکومت نیز بر این اندیشه بود که از شعر به نفع خود سود بجوید؛ یا خاصیت آن را از بین ببرد سالهای آغازین دهه سی، سالهای پرشور سیاسی بود که همه شاعران را به جنب و جوش واداشته بود، قضیه نفت، نهضت ملی، جریانهای حزبی، و در آخر کودتای 28 مرداد، همه باعث شده بود تا شاعران به این حلقه یعنی شعر سیاسی ملحق شوند. از جمله این شاعران می توان اسماعیل شاهرودی متولد 1304 ه.ش دامغان، که عنوان «فرزند حزب» و «شاعر خلق» را به خود اختصاص داده بود، نام برد. «احمد شاملو با شعر «شعری که زندگی است» اخوان ثالث با انتشار مجموعه «زمستان» در سال 1335. به قول دکتر یاحقی به نظر می آید: «به شکل تازه شعر حماسی و اجتماعی دست یافته اند» (یاحقی، 93:1379)

بخصوص شعر زمستان که یکی از زیباترین و شاخص ترین اشعار نیمایی است که درد مردم و حرف مردم زمان است که؛ اختناق و ظلم و ستم دوره ستم شاهی را با زیباترین تصاویر و نمادها به تصویر کشیده است.

در این دوره به عواملی که باعث شد شعر به سوی سیاسی و اجتماعی شدن حرکت کند و شاعرانی سیاسی متولد شود نشریه های مهمی بود که زمینه را برای نقد و پیشرفت شاعران فراهم آورده بود. شاعران و نویسندگان کم کم با شاعران و با ادبیات فرانسه که در آن دوره آثارشان ترجمه شده بود آشنا شدند. «تأثیر پذیری از شیوه شاعرانی مثل تی. اس. الیوت، مک نیس و مایاکوفسکی که می توانست بعد جهانی و اهمیت فلسفی شعر فارسی را بیشتر کند» (یاحقی، 103:1379)

می توان گفت از سال 1342 به بعد؛ از نظر شعر، بخصوص شعر نو نیمایی از درخشانترین و دوره های ادبیات ایران به شمار می رود. شعرهایی که در دهه سی سروده شده بود به علت جوانی شاعران؛ و به این دلیل که شعرهایشان آن انسجام و پختگی را نداشت در دهه 40 و 50 به پختگی و انسجام رسید و شاعرانی مثل «میمنت میر صادقی، مفتون امینی، سیمین بهبهانی، منصور اوجی، هوشنگ ابتهاج، طاهره صفارزاده، م. سرشک و م. آزاد» را نام برد که بخشی از جناح شعر مقاومت را تشکیل می دادند.

شعرهای بعضی از این شاعران که در حقیقت بر ضد حکومت پهلوی بود، اختناق و ظلم و ستم این دوره را به تصویر می کشید و روح حماسی و اجتماعی در شعر این شاعران پیدا بود و برای به ثمر نشاندن درخت انقلاب تلاش می کردند بعضی دیگر از شاعران سیاسی، اجتماعی این دوره به شعر به عنوان شعر نگاه می کردند و در راه اندازی جریان خاص شعری گام برمی داشتند و در مسائل سیاسی کمتر دخالت می کردند دغدغه آنها شعر بود و سیاست برای آنها در درجه دوم اهمیت داشت.

از گروه اول که دغدغه آنها بیشتر سیاسی بود و درد مردم را منعکس می کرد و تعهد در شعر این شاعران دیده می شد می توان «سعید سلطان پور، م.راما، مرضیه اسکویی، علیرضا نابدل، جعفر کوش آبادی، نعمت میرزاده، علی میرفطروس را نام برد» (علائی، 1387: 59)

از گروه دوم می توان نیما یوشیج، م. سرشک، اسماعیل شاهرودی، اخوان ثالث، ابتهاج، سیاوش کسرای، محمدزهری، فروغ فرخزاد، حمید مصدق و..... را نام برد.

بودند شاعرانی که از سر تفنن و اینکه از دیگر شاعران سیاسی عقب نمانند شعر سیاسی می سرودند. علی بابا چاهی در مورد اینکه سیاست زدگی در دهه چهل گریبان تغزل و شعر عاشقانه را هم گرفته است. می گوید: «وقتی از شعر آرمانگرا صحبت می کنیم، خوب معلوم است که همه چیز را در خدمت اهداف خودش طلب می کند، البته این یک عیب نیست، یک ضرورت تاریخی - هنری است..... کم نیستند شاعرانی که همصدا با هوشنگ ابتهاج هستند،

در روی من مخند شیرینی نگاه تو بر من حرام باد بر من حرام باد از این پس شراب عشق... خب! می بیند که چون وقت نبرد است عشق قدغن می شود» (باباچاهی، 1385: 29)

در اواخر دوره حکومت پهلوی دوم، حکومت با شعارهایی می خواست که چهره آزادی خواهانه به خود بگیرد و نشان دهد که بر عکس دوران رضاخانی آزادی اندیشه و بیان در این حکومت آشکار است اما این تفکر به ضررشان تمام شد و به قول علائی «معروفترین نمونه اش پخش مستقیم تلویزیونی محاکمه خسرو گل سرخی شاعر مارکسیست بود که نه تنها موجب شکستن غرورش نشد بلکه با این کار گل سرخی به قهرمانی بدل شد، در حالی که نه خود او و نه شعرش شایستگی سیاسی - اجتماعی چندانی نداشتند» (علائی - 1387: 60)

در سالهای بین 1343 ش تا فروپاشی حکومت محمدرضا پهلوی نفوذ آمریکا به اوج خود رسیده بود، با تبعید امام خمینی (ره) به ترکیه و بعد هم به نجف اشرف، کشور ایران از رهبری مستقیم ایشان محروم شد اما مردم هیچگاه دست از مبارزه بر نداشتند و با احیاء نظریه ولایت فقیه از لحاظ فرهنگی و عقیدتی زمینه را برای انقلاب و تشکیل حکومتی اسلامی آماده ساخت. مولف کتاب «تحلیل و شناخت انقلاب اسلامی» در این باره چنین می گوید: «در این مرحله حضرت امام با احیای مجدد نظریه ولایت فقیه و آن استنباط و استنتاجی که خود از آن به عمل آوردند یک پشتوانه فلسفی و سیاسی برای انقلاب فراهم کردند و قیام 15 خرداد را تا مرحله براندازی شاهنشاهی واستقرار حکومت اسلامی پیش بردند.» (عمیدزنجانی، 1368: 406)

از عواملی که باعث سرکوبی حکومت پهلوی و آغاز قیام 15 خرداد 42 شد می توان به عوامل زیر نیز اشاره کرد که به طور خلاصه می آوریم.

هزینه های سرسام آور شاه از سال 1350 به بعد با جشن های 2500 ساله، جشن تولد ولیعهد، سالگرد انقلاب سفید، اطاعت محض از سیاست های آمریکا، زدبندهای اقتصادی در داخل و خارج کشور، ایران را به یک مستعمره تبدیل کرده بود.

« در سال 1353 با ترویج تخیلات موهوم شاه دوستی، و باستان ستایی، شاه پرستی و اقدام به حذف آثار اسلامی در ایران کرد که در رأس آنها تقویم هجری شمسی را به تقویم شاهنشاهی تبدیل نمود». (نجفی، فقیه حقانی، 1383: 512)

در مجموع می توان قیام پانزدهم خرداد سال 42، و عواملی نظیر رکود اقتصادی، رشد بی رویه جمعیت، سیاستهای تجاری که موجب زیان تجارت داخلی می شد، اختلاف طبقات اجتماعی، مصرف گرایی به شیوه غربی، در نزد سرمایه داران، ولخرجی های دولت و آزادی های سیاسی در مقابل سرکوبی مخالفین، مقدمات سقوط حکومت پهلوی را فراهم کرد

در اواخر عهد پهلوی، شاه به پیشنهاد آمریکا و انگلیس، شاهپور بختیار را به نخست وزیری انتخاب کرد تا بتواند با اقداماتی سطحی آتش فتنه و خشم مردم را فرو نشاند اما راه به جایی نبرد و امام خمینی با تشکیل « شورای انقلاب» تمام نقشه های آنها را باطل کرد هنگامی که امام اقدام بازگشت به وطن گرفت بختیار و دشمنان ایران دچار سردرگمی و بحران بزرگی شدند، در اربعین 1357 بختیار در مقابل هجوم یکپارچه مردم تسلیم شد، و فرودگاه مهرآباد برای بازگشت امام خمینی (ره) با گل آذین بسته شد. در 12 بهمن امام به وطن آمد و در 22 بهمن 1357 جشن پیروزی انقلاب اسلامی بر پا شد و رژیم پهلوی سرنگون شد.

در اینجا به یاد سخنی از امام (ره) می افتم که فرموده بود:

«وقتی که رضا شاه می خواست برود، مردم شادی کردند، من به این پسر نادانش گفتم که تو کاری نکن که همانطور که پدرت رفت و مردم شادی کردند، برای رفتن تو هم شادی کنند شنیدید و دیدید که برای رفتن او شادی مردم بیشتر شد». (نجفی، حقانی، 1383: 446)

2-3- نگاهی به جریانهای سیاسی، اجتماعی انقلاب اسلامی

22 بهمن سال 1357 تحول بزرگ در تاریخ ایران به وقوع پیوست. نابودی حکومت سراسر فاسد و ظالم و مستبد پهلوی و به ثمر رسیدن درخت انقلاب اسلامی. این انقلاب از بزرگترین حوادث قرن به شمار می رود، انقلابی که به رهبری امام خمینی (ره) و حمایت مردم دیندار و اسلام دوست ایران و ریخته شدن خون هزاران نفر به بار نشست، انقلابی که عشق را معنا کرد، جانبازی و شهادت را به تصویر کشید و ایثار و حماسه را به ارمغان آورد.

انقلابی که اسلام فراموش شده را دوباره جاری کرد، و استبداد را دفن کرد. و واژه های ظلم و ستم را از فرهنگ لغت ایران پاک کرد. انقلابی که شاعر متعهد تربیت کرد و به جهان معرفی نمود و هزاران واژه زیبا به ما آموخت و چنان در دل مردم جای گرفت که در همه پرسسی نوع حکومت 98% از آراء را به خود اختصاص داد.

در دوران بعد از انقلاب به فرمان امام خمینی (ره) دولت موقت روی کار آمد، اما سیاستها و برنامه های این دولت با آنچه مردم انتظار داشتند همراه نبود. « دولت موقت نه تنها اعتقادی به برخوردهای انقلابی نداشت و معتقد به یک حرکت تدریجی و آن هم از طریق قانون و نهادهای قانونی برای رفع و ترمیم محرومیت ها بود بلکه برای خواسته ها در حوزه مسئولیت ها و وظایف خود اولویت قائل نبود » (محمدی، 1373: 142)

یکی از ضعفهای دولت موقت، شیوه برخورد با مخالفین بود و به خاطر همین اعتراض مردم به دولت موقت همچنان ادامه داشت و «بالاخره شیوه برخورد دولت موقت با نهادهای انقلابی و سیاست خارجی این دولت به ویژه در برخورد با آمریکا به استعفای دولت منتهی شد» (ندیم، 1382: 21)

یکی از وقایع مهم بعد از انقلاب اشغال سفارت آمریکا بود که توسط دانشجویان صورت گرفت، و می توان گفت نخستین واقعه بزرگ بعد از انقلاب بود و نام انقلاب دوم را بر آن نهادند، اقدام دانشجویان و بعد از آن پیوستن دانش آموزان و دیگر افسار ملت به آنها نقطه عطفی در انقلاب اسلامی به شمار می آید. در این واقعه بزرگ اسرار سفارت آمریکا فاش شد و تمام نیروهای ضد انقلابی که در دستگاههای دولتی نفوذ کرده بودند، با حرکتی انقلابی از صحنه محو شدند.

از دیگر رخدادها و وقایعی که می توان بعد از انقلاب نام برد عزل بنی صدر اولین رئیس جمهور ایران بود، هنگامی که در بین کاندیداهای ریاست جمهوری، بنی صدر با برنامه ریزیهای دقیق و از پیش تعیین شده؛ توانست رئیس جمهور شود، در نقطه مقابل او انقلابیون در انتخابات مجلس موفق به کسب اکثریت آراء شدند و کرسی های مجلس را در اختیار گرفتند در این میان مجلس با تبعیت از دستورات امام خمینی (ره) در انتخاب نخست وزیر پافشاری کردند و با توافق طرفین شهید رجائی به نخست وزیری رسید، اما هنگامی که می خواستند وزرای کابینه را انتخاب کنند میان شهید رجائی و بنی صدر اختلاف پیش آمد. «از یک طرف بنی صدر با تکیه بر آرای یازده میلیونی معتقد بود که نخست وزیر باید با برنامه های رئیس جمهور هماهنگ باشد و از طرف دیگر بر طبق قانون اساسی، دولت به سرپرستی نخست وزیر در مقابل مجلس مسئول و پاسخگو بوده، و رئیس جمهور هیچ گونه مسئولیتی در این زمینه نداشت» (محمدی، 1376: 159)

اختلافاتی که بنی صدر با شهید رجایی داشت و دسیسه ها و توطئه هایی که در سر می پروراند تا این شهید را ضعیف جلوه دهد عاقبت به سرنگونی و عزل خود بنی صدر منتهی شد «لیبرالها با استفاده از جو و محیط آزادی که بر جامعه حکمفرما بوده و با استفاده از امکانات تبلیغاتی به ویژه روزنامه های میزان و انقلاب اسلامی و صدا و سیما، محیطی پر تشنج و نا آرام بوجود آوردند. این جریان با سخنرانی بنی صدر در سالگرد 17 شهریور 59 در میدان شهدا آغاز گردید و تا پایان حکومت وی که در اول تیرماه 60 بود ادامه پیدا کرد» (محمدی، 1376: 162)

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن 57 هنوز بیست ماه نگذشته بود که در 31 شهریور 1359 ایران درگیر جنگی شد که عراق و اربابانش آمریکا، انگلیس و فرانسه برایش تدارک دیده بودند او با برنامه ریزی دقیقی وارد جنگ شده بود و از زمین و هوا و دریا حملات خود را آغاز نمود.

اما امام خمینی می دانست که در آن شرایط سخت باید سخنان روح نوازش را به ملت ایران نثار کند تا سخنانش قوت قلبی باشد برای ملتی که تمام امیدشان امام است، پس در یکی از سخنرانی هایش «عنصر ایمان و توکل به خدا را بزرگترین پایه قدرت و توانایی دانسته، قدرت دشمن را در برابر آن ناچیز تلقی نمودند» (منصوری لاریجانی، 1388: 128)